

Пересопницьке Євангеліє

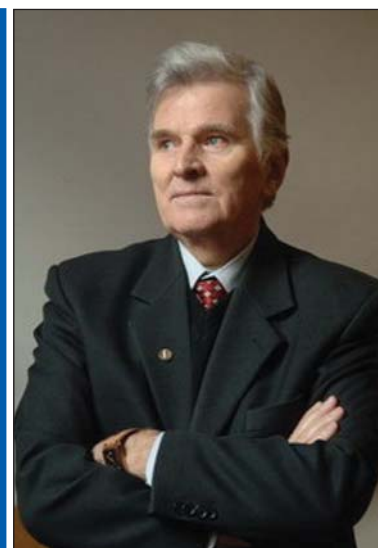
та його
історичний контекст

23 травня 2008 р. у Будинку вчителя відбулися презентація факсимільного видання Пересопницького Євангелія, здійсненого зусиллями Української православної церкви, Національної академії наук України і Видавництва “АДЕФ-Україна”, а також наукова конференція, присвячена цьому унікальному давньоруському рукопису 1561 р. У названих подіях взяли участь від Української православної церкви — Митрополит Київський і всієї України Блаженніший **Володимир**, архієпископ Глухівський і Конотопський **Лука**, ректор Київських духовних академії і семінарії єпископ **Антоній**, секретар митрополита Володимира єпископ Переяславський **Олександр**, ігумена Одеського Свято-Михайлівського монастиря **Серафима**, викладачі і студенти духовних навчальних закладів, ченці та черниці Київських монастирів.

Від Національної академії наук України були присутні Президент НАН України академік **Б.Є. Патон**, академік-секретар відділення історії, філософії та права НАН України академік **О.С. Онищенко**, академіки НАН України **М.Г. Жулинський**, **Я.С. Яцив**, **П.П. Толочко**, член-кореспондент НАН України **Л.А. Дубровіна**, директор Інституту української мови НАН України, доктор філол. наук **П.Ю. Гриценко**, співробітники Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, наукових інститутів НАН України.

Презентацію і конференцію відкрив академік **О.С. Онищенко**. З вітальними промовама з приводу цієї знаменної у духовному та культурному житті України події виступили Блаженніший Володимир, митрополит Київський і всієї України, президент НАН України Б.Є.Патон, радник Президента України М.Г. Жулинський. Від Української православної церкви митрополит Володимир вручив Б.Є. Патону факсимільне видання Пересопницького Євангелія і чек на суму 100 тисяч гривень для здійснення реставрації оригінального рукопису Пересопницького Євангелія, який зберігається у Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського. Сертифікати на отримання Пересопницького Євангелія отримали Національна бібліотека України, Національний музей історії України, Національний історико-культурний заповідник “Києво-Печерська лавра”, інститути української мови та літератури НАН України, інші установи. Митрополит Володимир вручив також високі церковні нагороди працівникам НАН України, які плідно працювали на ниві збереження, вивчення і видання цієї унікальної пам'ятки культури. Від НАН України президент Б.Є. Патон подарував митрополиту Володимирі Національний атлас України, який щойно побачив світ.

До презентації Пересопницького Євангелія і наукової конференції в фойє другого поверху Будинку вчителя було розгорнуто книжкову виставку із зібрання Блаженнішого Володимира. На ній експонувалися оригінальні рукописні та друковані релігійні твори XVI-XVIII ст., а також факсимільні видання київських рукописних книг XI-XIII ст.: Остромирове і Мстиславове Євангелія, Ізборники Святослава 1073 і 1076 рр.

Петро Толочко
доктор істор. наук,
академік НАН України,
директор
Інституту археології
НАН України,
м. Київ

На фото зверху: **Обкладинка факсимільного видання “Пересопницького Євангелія” 2008 року**

Вперше в наукових колах Пересопницьке Євангеліє стало відоме у 1837 р. завдяки археографічним пошукам українського історика, професора Московського університету *Осипа Бодянского* (ним було опубліковано невелику інформаційну статтю в журналі Міністерства народної освіти за 1838 р., Кн. 5.). Зберігалося воно на той час в бібліотеці Полтавської Єпархії, куди потрапило із Переяслава, де містилося в кафедральному соборі як дарунок гетьмана *Івана Мазепи*. Свідчення про це знайдено в приписці на одному із аркушів Євангелія: *“Сие Евангеліє прислано и дано от ясновельможного его милости пана Ивана Мазепы войскъ его царского пресв тлого величества записки, обоихъ сторонъ Дн пра Гетмана, и славного чина святого Апостола Андрея Кавалера, до престола Переяславского Епископского, который от его же ктиторской милости создан”*. Нині Пересопницьке Євангеліє — один із найцінніших раритетів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.

Рукопис Пересопницького Євангелія становить собою книгу, переплетену в дубові дошки, обтягнуті зеленим оксамитом. Написано воно чорнилом на пергаменті красивим письмом. Приписки, вставки і післямови виконані, як висловилися автори, *“дробнымъ письмомъ”*. Заголовки написані золотою в'яззю. Під сторінками в кожному із чотирьох Євангелій відмічені червоним чорнилом так звані зачала, які пояснюють, як потрібно читати тексти в церкві. Книга складається із 63 зошитів і 960 сторінок.

Пересопницьке Євангеліє є першою в Україні церковною книгою, перекладеною із книжної церковнослов'янської на староукраїнську мову: із *“языка болгарского на мову роускою”*. Початок цій роботі поклали черниці Троїцького монастиря у селі Двірці (на Рівненщині) у 1556 р., а завершили ченці Пересопницького монастиря (також на Рівненщині) у 1561 р.

Із тексту Євангелія дізнаємося, що цю величезну роботу було виконано двома ченцями: протопопом *Михайлом Васильовичем Сяноцьким* і архимандритом Пересопницького монастиря *Григорієм*. Перекладачі подбали, щоб нащадки знали про фундаторів цієї праці, а також про їхню особисту подвижницьку працю. Перший лишив своє ім'я в кінці кожного Євангелія: в Євангеліях від Матвія й Івана він назвав себе *“Михаилом Васильевичем, протопопом Саноцким”*, в Євангелії від Марка — *“многогрешным рабом*

Михаилом”, а в Євангелії від Луки — *“писарем Михаилом Васильевичем из Санока”*. Другий засвідчив свою авторську роботу такими словами: *“Тыи книги чтыри Евангелія святое устроены кроткимъ, смиреннымъ и боголюбивымъ иеромонахом Григорием Архимандритомъ Пересопницкимъ”*.

Слова “устроены” перші дослідники Пересопницького рукопису пояснювали, як “перекладені”, що, очевидно, не вичерпує його змісту. Значення цього терміну ширше. І перекладені, і переписані, і оформлені у вигляді окремої книги, багато оздобленої малюнками євангелістів, виконаними клеєвими фарбами на золотому фоні, віньєтками, узорчастими рамками, ініціалами. Орнамент рамок і бордюрів за формою перегукується з візантійськими традиціями, а за змістом відображає місцеву рослинність.

Уважний аналіз перекладів справді виявляє руку двох авторів. Євангелія від Матвія і Марка перекладені ближче до церковнослов'янського оригіналу, а Євангелія від Івана і Луки — ближче до української народної розмовної мови. Різні переклади супроводжуються й особливостями почерків, що засвідчує дві руки і в написанні тексту. Весь рукопис написаний крупним, так званим пізнім уставом, який в основних графічних рисах ще достатньо близький до давньоруського уставу. Окремі літери, такі як “ч”, “ф”, “оу”, “ъ”, “ ” і деякі інші мають цілком давньоруські графічні форми.

На перший погляд, для феномену Пересопницького Євангелія важко знайти широкий історичний контекст. На світ воно з'явилося у невеличкому провінційному містечку Волині — Пересопниці. Його авторами були скромні ченці, які не належали до кола відомих духовних просвітителів чи богословів. Напевно, їхні імена так би і лишилися невідомими для нащадків, коли б вони не лишили в рукопису свої автографи. Інших подібних праць вони не створили, і складається враження, що перед нами унікальне і цілком спонтанне явище, яким ми маємо завдячувати винятково творчій ініціативі *Григорія Пересопницького і Михайла Сяноцького*. При уважному ознайомленні з самим Євангелієм і обставинами створення, можна дійти висновку, що його поява була обумовлена не лише внутрішнім, але й європейським історичним розвитком.

Навряд чи доводиться сумніватися, що автори перекладу, як і їхні покровителі-благодійники, перебували під сильним впливом європейського реформаційного руху, започаткованого *Мартіном Лютером*. Звичайно, суть

реформації зводиться до релігійних перетворень у душі протестантизму, зорієнтованого не на Святе передання, а на Святе писання. Насправді ж, зміст цього руху був значно ширший. Він полягав також у реформуванні освіти, мови, музики, в усуненні мовних бар'єрів при знайомстві простих людей зі Святим писанням. З цією метою Мартін Лютер у 1534 р. переклав Біблію німецькою мовою, чим, по суті, започаткував загальнонімецьку літературну мову.

На слов'янських землях подібним реформатором був *Франциск Скорина* — відомий білоруський першодрукар і просвітитель. Впродовж 1517-1525 рр. він видав тодішньою білоруською мовою Псалтир, Біблію, Апостол. Книги були багато ілюстровані мініатюрами, заставками, ініціалами, орнаментами. У кожній із них він вмщав свої передмови, післямови, примітки, глоси. Основною метою цих видань було зробити їх доступними для широкого загалу, як він висловлювався, *“людямъ посполитымъ руського языка къ пожитку”*, або для освіти *“своіє братіи Русі”*.

Книги Ф. Скорини мали вплив на раннє українське друкарство — *Івана Федорова* і його учнів, а також і на мову українських рукописів, зокрема й Пересопницького Євангелія.

Ми не знаємо, яку освіту отримали Григорій Пересопницький і Михайло Сяноцький, але судячи з якості перекладу і приписок, вона була достатньо високою на той час. За віком вони, принаймні Григорій, котрий молив Бога, щоб той сподобив його побачити закінчення своєї праці, були молодшими сучасниками і Мартіна Лютера, і Франциска Скорини. Отже, цілком імовірно, добре знали їхні ідеї. Що стосується Скорини, то напевне знали і його переклади. Пояснювальні слова Пересопницького Євангелія є нічим іншим як парафразами цитованого вище вислову Скорини. Григорій Пересопницький і Михайло Сяноцький зробили свій переклад *“для лепшого выраумления люду христіанского посполитого”*.

Безперечно, крім зовнішніх впливів, автори мали і внутрішні спонукальні мотиви для виконання такої роботи. Вони полягали в обставинах існування Руської православної церкви в умовах польсько-католицького застосування на Україні. Це були часи правління польського короля *Сигізмунда II Августа* — останнього представника Ягеллонської династії. Він відзначався особливим старанням на ниві полонізації і католицизації українців, особливо української шляхти.

При вступі на престол дав клятву полякам, що жодному мало-росіянину некаголику не буде давати місця ні в уряді, ні в сенаті. У таких умовах багато хто із руської шляхти змушений був переходити в римо-католицьку віру. Серед перезваних невдовзі опиняться — князі *Острозькі, Вишневецькі, Корецькі, Заславські* та ін. Цей процес набере особливої масовості після Люблінської унії 1569 р., а до цього принаймні частина української шляхти, ще намагалася пам'ятати своє руське походження, свою православну віру і, в міру можливості, захищати прабатьківські духовні і культурні цінності.

За свідченням авторів перекладу Пересопницького Євангелія, вони, як і Ф. Скорина, виконали цю роботу винятково в інтересах “люду посполитого руського”. Зробили переклад із “мови болгарської на мову руську” для “лепшого выразумлення”. Як вважав *П.І. Житецький*, тим самим перекладачі дали можливість руським людям захищати православну віру не лише силою зброї, але й силою слова. Підтримали їх у цьому патріотичному пориві представники української шляхти, зокрема княгині — *Заславська і Гольшанська*, а також князь *Іван Федорович Чарторийський*. Названі князівські роди перебували у близьких родинних зв'язках між собою. Як свідчить Литовська метрика, Пересопниця була віддана князю Чарторийському “на мешкання і виховання матце своей до живота ее, которая мала в черниці поити”. Згідно з *М. Максимовичем*, перший із роду князів Чарторийських, *Федір Михайлович*, отримавши у володіння Пересопницю, побудував у ній православний монастир. В часи, коли там трудилися Григорій і Михайло, його утримували сини Федора (“а тепер сынове его оный монастырь держат”). Відомо також, що ще один Чарторийський — Олександр Федорович і його дружина Марія були донаторами Знаменського монастиря, розташованого поблизу Володимира. У ньому, як свідчить писемне джерело, був зроблений список Номоканона “з розказанієм и повеленієм” названих вельможних добродієв.

Говорячи про стадіально близькі чи аналогічні до Пересопницького Євангелія явища, слід мати на увазі, що на східнослов'янському православному ґрунті вони були і в попередні часи. Про це ми дізнаємося, зокрема, із приписки Сидка Молчанова у переписаному ним у 1431 р. Требнику кінця XIV ст. В ній сказано, що “Сій служебникъ переписа от греческихъ книгъ на рускій языкъ рукою своєю Кіпріанъ сміренній митрополитъ Кіевскій и всея Руси”. Із подібних приписок самого *Кіпріана* довідуємося, що він перекладав із грецької на мову руську богослужбові книги в Студійському Константинопольському монастирі у 1387 р., коли чекав на патріарше благословення перед поїздкою до Києва і Москви. Таких книг було щонайменше чотири: *Требник* (в 3-х примірниках), *Ліствица Св. Іоанна*, *Псалтир*, *Твори Св. Діонісія Ареопагіта*.

У 1552 р. учень *Максима Грека*, чернець *Ніл Курлятев*, у передмові до перекладу Псалтиря із грецької на слов'янську мову, виконаного його вчителем, висловив невдоволення перекладами Кіпріана. Оскільки він, як стверджував Курлятев, не знав добре “нашої слов'янської мови, то вносив до неї сербські і болгарські слова і змінював їх не по нашому правопису”. Пізніші знавці Святого писання не знаходили у перекладах Кіпріана суттєвих відступів від канонічних норм, але сам зміст богословських дискусій щодо цього свідчить, що перекладацька традиція в усі часи жила ідеєю її доступності для широкого загалу. Звичайно, при максимальному збереженні канонічності перекладу.

Коли Павло Житецький готував дослідження про Пересопницьке Євангеліє до друку, несподівано з'ясувалося, що в Житомирі наявна його пізніша копія, виготовлена 1571 р. Про це Житецькому повідомив отець *Миколай Трипольський*. У додатках до матеріалів третього Археологічного з'їзду вміщений уривок із Євангелія від Луки, котрий дав підстави Житецькому стверджувати, що копія повніше і природніше відбивала фонетичний бік народної мови. На жаль, із короткої замітки П.Житецького не можна зробити висновок про те, чи був “Житомирський” рукопис повною копією Пересопницького, чи тільки його текстової частини. У подальшому ця тема, наскільки мені відомо, не мала дослідницького продовження.

Зі всього сказаного можна зробити висновок, що Пересопницьке

Мініатюри “Євангеліст Лука”, “Євангелісти Іоан з Прохором”, “Євангеліст Матвій” та сторінки “Пересопницького Євангелія” 1556-1561 років

Євангеліє не було спонтанним, нічим не опосередкованим явищем, а відбивало один із етапів східнослов'янського православного самоусвідомлення, а також і становлення української мови. Звичайно, це ще не та українська мова, яку ми знаємо після *Івана Котляревського*. В ній багато чого зберіглося від давньоруської, помітні також впливи польської мови і навіть чеської, слова і вирази якої вживалися у польській мові до XVI ст. Разом із тим, перекладачі внесли у працю нові риси народної розмовної мови XVI ст., причому не лише в лексиці, але й у фонетиці та граматиці.

Відзначені особливості Пересоп-

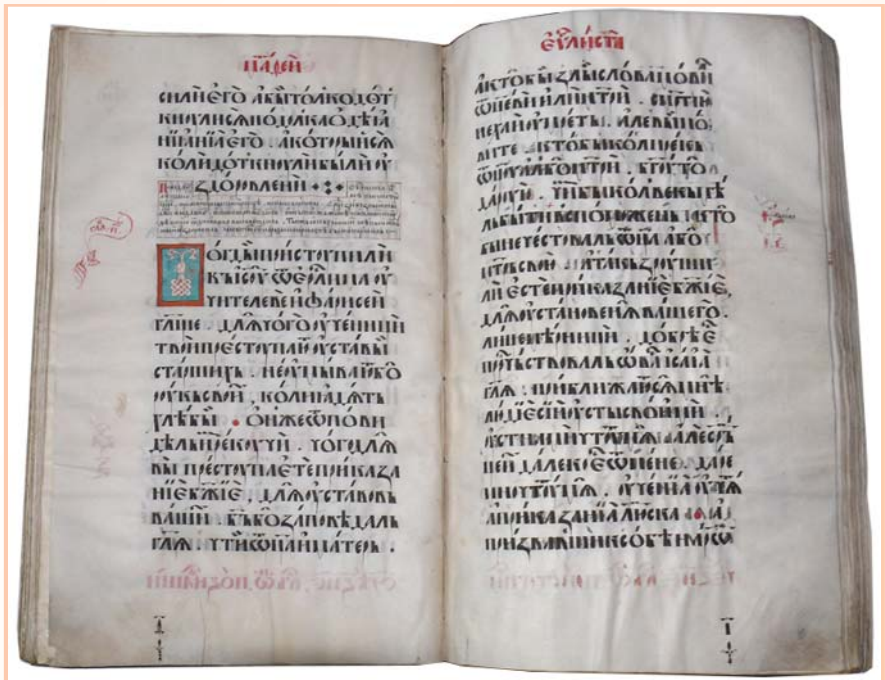

ницького Євангелія роблять його видатною пам'яткою української культури XVI ст. у найширшому значенні. Воно має надзвичайно високу цінність не лише для людей духовних, але також і для істориків, філологів, мистецтвознавців.

(Ред.)— Проект факсимального видання *Пересопницького Євангелія* — святині православного народу, на якій складають присягу народів України Президенті України, є важливим етапом співпраці Православної Церкви і науки. Цю величезну працю для всіх нас здійснили —

Організатори: Київська Митрополія УПЦ; Фонд “Кафедральний собор на честь Воскресіння Христового”; НАН України; Національна бібліотека НАН України ім. В.І. Вернадського; Видавничий дім “АДЕФ-Україна”; менеджер проекту *Сергій Ковбасюк*.

Керівники проекту: доктор бого-

слів'я єпископ *Олександр (Драбінко)*; директор “АДЕФ-Україна” І.В. Шпак

Наукові консультанти: Преосвященніший *Антоній (Паканіч)*, єпископ Бориспільський, ректор Київської духовної академії і семінарії; Ігуменя *Серафима (Шевчик)*, настоятелька Свято-Архангело-Михайлівського монастиря; академік НАНУ *О.С. Оніщенко*, директор НБУ ім. В.І. Вернадського; член кореспондент НАНУ *Л.А. Дубровіна*, директор Інституту рукописів НБУ ім. В.І. Вернадського.

Фундатори видання: Митрополит Смоленський і Калінінградський *Кирило* (Росія); Митрополит *Філарет*, Патріарший Екзарх всієї Білорусі

(Білорусь); Преосвященніший *Лука*, єпископ Васильківський, вікарій Київської митрополії (Україна).

Техніко-технологічний супровід: виконавчий директор “АДЕФ-Україна” *А.О. Істоміна*; керівник департаменту “АДЕФ-Україна” *А.В. Соломін*; **стратегічний і рекламно-інформаційний супровід;** *О.М. Резнікова*.

Опійська Рада: **почесний голова — Митрополит Київський і всієї України Блаженніший Володимир;**

Президент України — В.А. Ющенко; президент НАН України Б.Є. Патон.